

UOT: 811.512.162

ZÜLFÜYYƏ İSMAYIL

NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ İŞLƏNƏN QOŞA SÖZLƏRİN
DERİVATOLOJİ PROSESƏ TƏSİRİ

Məqalədə Naxçıvan dialekt və şivələrində rast gəlinən qoşa sözlərdən bəhs olunur. Araşdırma zamanı aydın olur ki, qoşa sözlərin yaranmasında əsas rolu leksik-semantik və morfonoloji üsullar oynayır. Qoşa sözlərdə birinci komponentin ilk hecasındakı sait gen olur; ikinci asemantik komponentdə isə həmin sait dar variantda işlənir. Səslərin əvəzlənmələrini əks etdirən komponentlərdən birincisi semantik, ikincisi asemantik söz şəklində qoşulub yeni leksik vahid kimi işlənir. Bu və ya digər məsələlər Naxçıvan canlı xalq dilində müşahidə olunan dil faktları ilə izah olunur. Müəyyən olmuşdur ki, yazılı ədəbiyyatla müqayisədə canlı danışıq dilində qoşa sözlərdən daha çox istifadə olunur.

Açar sözlər: *Naxçıvan, dialekt, şivə, dil faktı, qoşa sözlər.*

Söz yaradıcılığı fonetika qatından tutmuş sintaksis qatına qədər olan vahidlərlə əlaqədardır. Ona görə də söz yaradıcılığı bölməsi istər-istəməz digər dilçilik bölmələri ilə əlaqəli şəkildə tədqiq olunur. Söz yaradıcılığı probleminin sistemli tədqiqatçısı Səlim Cəfərov söz yaratma yollarından leksik, morfoloji və sintaktik yolu qeyd edir [4, s. 135]. Həmçinin, alim Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı məsələsi ilə fundamental şəkildə məşğul olan alimlərin fonetik yolla söz yaradıcılığı məsələsinə az fikir verildiyini təəssüflə qeyd edərək, bu problemin bəzi xüsusiyyətlərini araşdırmışdır [4, s. 12-18]. Belə ki, leksik-semantik yolla söz düzəltmə prosesində fonetik dəyişmələr əsas meyar olur. Fonetik yol anlayışının əslində morfonoloji yol olduğunu və digər leksik-semantik prinsiplə də morfonoloji hadisələrin mümkünlüyünü nəzərə alanda söz yaradıcılığı mexanizmində morfonologiyanın əvəzsiz rolunu yaxşı təsəvvür etmək olur. Biz Naxçıvanın dialekt və şivələrində qoşa sözlərin formalaşmasına da həm leksik-semantik, həm də morfonoloji prinsipin rolunu aydın şəkildə müşahidə edirik. Müasir ədəbi dilimizin zənginləşməsində bu cür mənə genişlənməsi və ya mənə daralması nəticəsində yaranan sözlərin də rolu böyükdür. Ədəbi dil normalarının formalaşmasında dialektlərin hər biri az və ya çox dərəcədə iştirak edir. Bu zaman dialektlərdəki eynimənalı sözlərdən yalnız biri ədəbi dildə norma səciyyəsi qazana bilir, digərləri dialektlərdə yaşayır. Dialektlərdə, eləcə də ədəbi dildə eyni və ya yaxın mənəli sözlərin qoşa işlənməsi diqqəti cəlb edir. Bu sözlərdən biri müasir ədəbi dildə işlənir və anlaşılır, digərinə isə yalnız Naxçıvanın dialekt və şivələrində təsadüf olunur. Belə sözlər ədəbi dillə dialektlər arasındakı daimi əlaqəni özündə əks etdirir, müxtəlif dialektlərdə olan eyni mənəli sözlər ədəbi dilə daxil olmaq uğrunda mübarizə aparır; tarixi kateqoriya olan normanın dəyişməsi, müxtəlif amillərin təsiri ilə bu sözlərin ədəbi dildə mövqeyi zaman-zaman dəyişir və bir sözün yerini digər sözə verməsi uzun sürən proses olduğu üçün müəyyən müddət onların hər ikisi dildə işlənir. Sonra elə dövr gəlir ki, dili tərk etmiş söz yeni sözü izah etmək məqsədilə onunla qoşa işlənir və nəhayət, yerini yeni sözə verərək arxaikləşib dialektlərdə fəaliyyət göstərir. Variantların ədəbi dildə qoşa işləndiyi dövrdə belə sözlərdən bəziləri daşlaşmış ifadəyə çevrilərək məhz bu şəkildə qəbul olunur. Deməli, eyni və ya yaxın mənəli sözlərdən təşkil olunmuş qoşa sözləri tarixən lüğət tərkibində gedən proseslərin göstəricisi kimi qəbul etmək olar. M.Adilov belə sözlər haqda yazır: “Müasir dildə müstəqil şəkildə işlənmə bilməyən daha bir sıra arxaik və ya alınma sözlər öz sinonimlərinin ikinci tərəfində yaşamaqda davam edir:

nəsil-soy, səs-küy, söz-sov, uzundraz, bozqır; çayrud (yer adı), *qabqacaq, qannqarta* [1, s. 134]. B.Əhmədov belə sözləri calaqlanma adlandırır, müxtəlif qəbilə və tayfa dillərində işlənmiş eyni mənalı sözlər hesab edir və göstərir ki, “Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi müxtəlif qəbilə və tayfa dillərinin qarışığı ilə şərtlənir” [3, s. 40].

Naxçıvanın dialekt və şivələrində leksik-semantik və morfonoloji yolla sözyaratma prinsipləri qoşa söz modelində özünü göstərir ki, bunun da iki növü müəyyənləşdirilmişdir.

1) Ablaut hadisəsi ilə yaranan qoşa sözlər. Bu üsulla yaranan qoşa sözlərdə birinci komponentin ilk hecasındakı sait gen olur, ikinci asemantik komponentdə isə həmin sait dar variantda işlənir. Yəni a//u bəzi hallarda isə o//u, ə//ü əvəzlənmələrini əks etdirən komponentlərdən birincisi semantik, ikincisi asemantik söz şəklində qoşulub yeni leksik vahid kimi işlənir. Naxçıvan dialekt və şivələrində söz yaradıcılığında bu modelə uyğun rast gəldiyimiz dil faktlarına nəzər salaq: məsələn, *qara-qura, kasıb-kusub, çax-çux, danq-dunq, tak-tuk* və s. Nümunələrdən də görüldüyü kimi, təkhecalı qoşa sözlər imitativlərə aiddir. M.Kaşğarlının lüğətində də belə sözlərin (məsələn, *çaq-çuq, şal-şul, cart-curt, sart-surt, qart-qurt, qarc-qurc*) çox işləndiyini müşahidə etmək olar:

2) Sifət dərəcələrində intensivlik yaradan infiks vasitəsi ilə yaranan qoşa sözlər. Bu üsulla yaranan qoşa sözdə topluluq bildirən *ba* morfeminin qalığı, yəni infiksə çevrilmiş *m, b, p* elementi işlənir. Birinci komponent semantik, ikinci komponent isə asemantik söz olur, birinci komponentin morfonoloji variantı kimi işlənir. Naxçıvanın dialekt və şivələrində belə qoşa sözlərin iki növünə rast gəlirik:

1) Birinci komponent saitle başlanırsa, ikinci komponentə *-m* infiksi əlavə olunur: *un-mun, az-maz, ot-mot, alt-malt, üst-müst, uşaq-muşaq, odun-modun, adam-madam, ilan-milan, oyun-moyun* və s.

2) Birinci komponent samitlə başlanırsa, ikinci komponentdə həmin samit *-m* infiksi ilə əvəzlənir; *daş-maş, çit-mit, yağ-mağ, köç-möç, kənd-mənd, qurd-murd, keçə-meçə, qarı-marı, qoyun-moyun, keç-i-meçi, yaş-maş, köz-möz, naxoş-maxoş* və s.

Naxçıvan MR-in şivələrində bu modelin digər bir forması ilə də rastlaşırıq. Deyək ki, qoşa sözlərin ilk komponenti sait səslə başlanır ikinci komponentə isə *-m* əlavə olunur. Bu isə ayrı-ayrı qoşa sözlərdə asemantik komponentlə üst-üstə düşə bilər, yəni müxtəlif qoşa sözlərdə eyni morfonoloji variant ortaya çıxır. Məsələn: *az-maz, aş-maş* və s. Söz yaradıcılığında bu qoşa sözlərin əmələ gəlməsindəki leksik-semantik və morfonoloji yolun Azərbaycan dilində qədimdən mövcud olduğu müşahidə edilir.

Naxçıvanın dialekt və şivələrində tez-tez müşahidə olunan *çör-çöp* yazılı ədəbiyyatla müqayisədə xalq ədəbiyyatında və canlı danışiq dilində qoşa sözlərdən daha çox istifadə olunur. Bu da səbəbsiz deyildir. Çünki qədim türk xalqlarının tarixi keçmişi ilə sıx surətdə bağlıdır. Dərs kitablarında rast gəldiyimiz Həbibî haqqında əhvalata diqqət edək: “Ağqoyunlu sultanı Sultan Yaqub Şirvanda ova çıxmış. İndiki Ucar Bərgüşat kəndi yaxınlığında ordusundan uzaq düşür. Harada olduğunu, kəndin ağasının kim olduğunu bilmək istəyir. Köməkçilərindən birinə yamacda quzu otaran uşaqdan lazımı məlumatı almaq üçün onun yanına göndərir. Daha sonra onların arasında belə bir dialoq olur:

Sən burda nə edirsən?

Çör-çöp yığıram.

Çör nədir, çöp nədir?

Çör ayaqda duranlar, çöp qırılıb torpağa düşənlər” [2, s. 231]. Biz diqqəti çör-çöp qoşa sözlərinə çəkmək istərdik. Naxçıvanın dialekt və şivələrində çöp iki mənada işlədilir. Saman

incəliyində olan hər hansı budaq və ya taxta parçası və ya dəyərsiz, yararsız olduğu üçün atılan kiçik şeylər buna bəzən zir-zibil də deyilir.

Naxçıvanın dialekt və şivələrində rast gəlinən digər bir qoşa söz nümunəsinə diqqət edək: məsələn, *sülük-qılıq*. “Adama başqaları ilə mehriban dolaşmağın, yaxın ünsiyyət qurmağın yollarını göstərmək məqsədi ilə “sülüyün-qılığın olsun” öz məqsədini həyata keçirmək üçün onu bir qılıqla, yəni xoş sözlərlə dilə tut deyirlər” [6, s. 13]. Bu sözə M.Kaşğarının “Divanü-lügət-it türk” əsərində də rast gəlinir: “qılıq hal və tavrılar. Halka tavrılar biçimi”. M.Kaşğarının “Divanü-lügət-it türk” əsərində topladığı XI əsrdə və daha əvvəllər türk xalqları tərəfindən işlədilən ümumtürk kəlimələrindən bir çoxunun müasir Azərbaycan dilində işlədilməsi, ədəbi dildə işləklidən çıxmış bir sıra qədim türk sözlərinin indi də Naxçıvanda canlı danışq dilində mövcudluğu bu diyarın əzəli və əbədi türk torpağı olmasının danılmaz sübutudur [6, s. 13].

Naxçıvanın dialekt və şivələrində rast gəlinən digər bir dil faktına diqqət edək: məsələn, *əkə-ükə*. Yaşlı adamlar bəzən körpə, balaca uşağın ağına, düşüncə tərzinə heyrtlənəndə ona “Elə bil əkə-bükə (və ya əkə-ükə) adamdır” deyirlər. Bu sözün etimologiyasını araşdırdığımızda görürük ki, *əkə-ükə* özbək dilində böyük qardaş [8, s. 71], *ükə* isə uyğur türkcəsində böyük deməkdir [8, s. 203]. Deməli, bu günə qədər Naxçıvanın dialekt və şivələrində, xalq arasında bu sözün ifadəsi elə eyni türk xalqlarındakı leksik-semantik, həm də fonetik formasını qoruyub saxlayaraq bənzətmə məqsədilə işlədilir.

Naxçıvan dialekt və şivələrində rast gəlinən bəzi qoşa sözlərin yaranması üçün tələb olunan şərtlər sırasında semantik meyar həlledici rol oynayır. Semantik meyar dedikdə, komponentlər arasındakı qarşılıqlı mənə əlaqələri nəzərdə tutulur. Qoşa sözlərin tərkib elementlərinin semantik təhlili göstərir ki, komponentlərin vahid kompleksdə birləşməsi təsadüfi olmur, mənə baxımından şərtləndirilir. Komponentlər bir-biri ilə müəyyən ümumi mənəni ifadə etmək üçün birləşirlər. Bu münasibətlə M.Adilov yazır: “Semantik cəhətdən qoşa sözlərin komponentlərinin vahid tərkibdə birləşməsi təsadüfi deyil, müəyyən qanunlara tabe olan xüsusi səciyyəli sözdüzəltmə üsuludur” [1, s. 154]. Naxçıvanın dialekt və şivələrində müşahidə olunan qoşa sözlərin tərkib hissələrinin qarşılıqlı münasibətinə görə 3 mənə qrupuna bölmək olar: 1) sinonimlərdən təşkil edilən qoşa sözlər; 2) komponentləri antonim münasibətində olan qoşa sözlər; 3) ortaqlıq motivə malik sözlərdən yaranan qoşa sözlər.

Naxçıvanın dialekt və şivələrində sinonimlərdən yaranan qoşa sözlərə diqqət edək. İki eyni və ya yaxın mənəli sözün vahid kompleksdə birləşməsi qoşa sözlərin əmələ gəlməsinin ən geniş yayılmış üsulu hesab edilə bilər. Qoşa sözlərin digər növləri kimi sinonimik birləşmələr genesis etibarilə qədim hadisədir. Naxçıvanın dialekt və şivələrində müşahidə edilən sinonimlərdən təşkil olunan qoşa sözlərin iki qrupunu fərqləndirmək olar:

a) hər iki komponenti müstəqil mənəyə malik olan qoşa sinonimlər; Məsələn, *qüssə-qubar*, *ev-eşik*, *kənd-kəsək*, *xalça-palaz*, *çöl-biyaban*, *dilli-dilavər*, *qada-bəla* və s. bu cərgədə yaxın mənəli sözlərin zənciri əmələ gəlir.

b) komponentlərindən birinin mənəsi anlaşılmayan və ayrılıqda işlənmə bilməyən qoşa sözlər. Məsələn, *dərd-sər*, *ax-vay*, *ah-tuğ* və s. yaxınmənəli sözlər birləşərək qoşa sözlərin komponentləri kimi çıxış edirlər. “Sinonimlər mənə və emosional-üslubi xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənən müxtəlif formalı sözlərdir. Dubletlərdən fərqli olaraq, “eyni-mənəlilik anlayışı sinonimlərin təbiətinə yaddır” [10, s. 75]. Deməli, qoşa sinonimlərdən təşkil olunan birləşmələrin komponentləri arasında mütləq mənə bərabərliyindən danışmaq olmaz. Komponentlərin sinonimliyi, əsas etibarilə, onlardan hər birinin bu və ya digər qoşa sözdəki ən yaxın mənəalarına əsasən müəyyənləşdirilir.

Dildə çox zaman ayrılıqda götürüldükdə sinonimik cərgədə bir-birindən xeyli uzaqda duran və ya ümumiyyətlə bir cərgəyə daxil olmayan sözlərin yaratdığı qoşa sözlər də qoşa sinonimlərə aid edilir; məsələn, *allı-güllü, ev-eşik, həyat-baca, zurna-qaval, at-dəvə, qız-gəlin, baş-göz, qılınc-qəmə, qab-qacaq, qab-qasıq, qənd-çay, sel-su, toz-torpaq, dağ-daş* və s. Bəzən qoşa sözün yaranmasında təşkilədiçi faktor kimi komponentlərin bir-birinə semantik baxımdan uyğunluğu yox, hadisə və əşyaların zahiri görünüşündəki oxşarlıq çıxış edir. Bununla əlaqədar olaraq, *kir-pas, his-pas, toz-duman, boz-bulanıq, qar-yağış* və s. qoşa sözlərinə diqqət edək. Birinci birləşmədəki ikinci element məhz pas anlayışının ifadəsindən çox, birinci komponentlə eyni mənənin – çirk semantikasının verilməsinə xidmət edir. Eləcə də, *boz-bulanıq* qoşa sözlərindəki birinci komponent rəng bildirməkdən çox, keyfiyyəti ifadə edir. S.Cəfərov qoşa sözlərin bu tipinə aid olan nümunələri (ürək-dirək, izi-tozu, daş-qaş) “biri məcazi mənada sinonim olan sözlərin birləşməsi” [4, s. 153] hesab edirdi. Fikrimizcə, bu tipli vahidlərin “ortaq motivi əsasında əmələ gələn qoşa sözlər” başlığı altında nəzərdən keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. “Ortaq motiv” termini daha geniş olub, bu məzmunlu bütün birləşmələri əhatə edir, çünki ikinci komponentin məcazi mənada birinci komponentə sinonim olması üçün məhz ortaq motiv tələb olunur.

Qoşa sözlərin digər bir növü eyniköklü sözlərin birləşməsindən yaranır. Bu tipli qoşa sözlərdə birinci komponent həm də ikinci komponentin leksik əsası kimi çıxış edir. Məsələn, *gül-gülüstan, dar-darısqal, dar-dartış, dar-düdüh, düz-düzən, toz-tozanaq, bağ-bağca, göy-göyarti, iç-içalat, dil-dilçək, bağ-bağat* və s. “Eyni leksik vahidin birinci komponentdə müstəqil söz, ikinci komponentdə isə kök morfem kimi funksiya göstərməsi üzündən bəzi tədqiqatlarda belə qoşa sözlər səhvən təkrarlara aid edilmişdir [12, s. 78]. Bircə, bu mülahizə qətiyyənlə doğru hesab edilə bilməz, çünki nümunələrdən də görüldüyü kimi, komponentlər bir-birini sadəcə təkrar etmir, birinci komponentdə sadə söz kimi çıxış etmiş kök ikinci komponentdə sözdüzəldici şəkilçi qəbul etdikdən sonra yeni leksik vahidə çevrilir. Məlumdur ki, “əksər halda düzəltmə söz törəndiyi əsas sözün semantikasından tamamilə uzaqlaşmış, yeni lügət vahidi kimi kök sözün ifadə etdiyi məfhumun əlamətlərindən biri əsasında formalaşır və onu qabarıq ifadə edərək müstəqil söz səviyyəsində çıxış edir” [11, s. 82]. Deməli, söhbət eyni sözün təkrarından yox, eyniköklü sinonimlərin birləşməsindən gedə bilər. Doğrudan da, yuxarıda nümunə olaraq gətirdiyimiz dil faktları heç cür təkrar hesab edilə bilməz, çünki komponentlər arasındakı semantik və struktur fərq göz qabağındadır.

Naxçıvanın dialekt və şivələrində antonimlərdən yaranan qoşa sözlərə də rast gəlinir: Əks mənaya malik sözlərin birləşməsi qoşa sözlərin əmələgəlmə üsullarından biridir. Bu üsul bütün türk dillərində geniş yayılmış və qədim türk yazılı abidələrində də əks olunmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin dilində də antonim qoşa sözlərə rast gəlmək olur: İrağından-yaqınından gəlmişdilər [9, s. 93]; Əvvəl-axır uzun yaşın ucı ölüm! [9, s. 115]. Qoşa antonimlərdə komponentlər keyfiyyətin, kəmiyyətin, həcm və ölçünün, əlamətin, vəziyyətin, rəngin, yaşın, hərəkətin və s. əksliyini ifadə etsə də, əsas mənə çaları cümlə kontekstində müəyyən olur. *şit-şor, götür-qoy, gir-çix, get-gəl, üz-astar, əl-ayaq* və s. Ümumiyyətlə, Naxçıvan dialekt və şivələrində rast gəlinən əks mənəli sözlərin birləşməsindən əmələ gələn qoşa antonimlərin mənəsində məcaziləşməyə və idiomatikliyə xüsusi meyl duyulur. Məsələn, “*oturub-durmaq*” qoşa sözünün həqiqi nominativ mənəsi inkişaf edərək məcazi idiomatik mənəyə keçmişdir. Bu qoşa söz ümumi şəkildə “özünü aparma” semantikasını ifadə edir. “*Oturub-durmaq*” şəklində işləndikdə isə bu qoşa söz tamamilə fərqli mənə ifadə edir “dostluq etmək” məzmunu daşıyır; Yaxud “*get-gəl*” qoşa sözü komponentlərinin mənəsi “münasibət yaratmaq” semantikasını daşıyır. “*alt-üst etmək*” dağıtmaq, “*aşağı-yuxarı getmək*” vərgar

etmək, “*gec-tez*” yaxın zamanda, “*götür-qoy etmək*” düşünmək mənasını daşıyır. Belə misalların sayını artırmaq da olar: *irili-xırdalı, ağıl-qaralı, böyüklü-kiçikli, məmə yeyəndən-pəpə yeyənə, var-yoxum, gecəm-gündüzüm, xeyirim-şərim, yaxşı-yaman* və s. Qoşa antonimlər, adətən, mütləq antonimlərdən yaranır. Ə.Dəmirçizadənin qeyd etdiyi kimi: “Mütləq antonimlər antonim qoşalığı və antonim mürəkkəbliyi üçün də əlverişli sayılır; çünki nisbi antonimlərin bir çoxundan antonim qoşalığı və antonim mürəkkəbliyi yaratmaq mümkün olmur; məs.: əvvəl-axır qoşalığı olur, lakin əvvəl-sonra qoşalığı olmaz; halbuki əvvəl mən dedim, sonra sən cümləsində əvvəl sözü ilə sonra sözü antonim kimi işlədilmişdir” [5, s. 137].

Naxçıvanın dialekt və şivələrində, canlı xalq ifadələrində ortaqlıq motivə malik sözlərdən yaranan qoşa sözlərə rast gəlinir. Belə sözlərin yaranmasında ümumi əlamətlər rol oynayır. Bu anlayışlar qoşa sözlərin üçüncü tipinin yaranması üçün semantik əsas kimi çıxış edir. Dilçilik ədəbiyyatında “ortaqlıq motiv”lə yaranan qoşa sözlər müxtəlif başlıqlar altında – “mənasına görə korrelyativ olan sözlərin birləşməsi”, “tərkib hissələri müəyyən qrup əşya, hadisə və prosesləri ifadə edən qoşa sözlər”, “bir-birinə sinonim və antonim nisbətdə olmayan sözlərin birləşməsindən əmələ gələn qoşa sözlər” və s. təqdim olunmuşdur.

Eynicinsli məfhumların ortaqlıq motivə malik olması qoşa sözlərin əmələ gəlməsi üçün semantik zəmin hazırlayır. Məsələn, “*izi-tozu qalmamaq*” sabit birləşməsinin tərkib hissəsi olan “*iz-toz* qoşa sözü məhz ortaqlıq motiv əsasında – qaçan, aradan çıxan adamın və ya yox olan əşyanın özündən sonra, ardınca qoyduğu əlamətə görə formalaşmışdır.

Naxçıvanın dialekt və şivələrində ortaqlıq motiv əsasında yaranan qoşa sözlərin böyük bir qismi məcazi mənə bildirir və frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsi kimi çıxış edir; məsələn, *ürək-dirək vermək, göz-qulaq olmaq, əl-ayaq etmək, baş-beynini aparmaq, dağa-daşa düşmək, göz-qaş oynatmaq, əldən-dildən düşmək, dilə-dişə salmaq* və s. Deməli, qoşa sözlərin üçüncü tipi fərdi mənalarına görə fərqli, lakin hər ikisi üçün ümumiləşdirici motivə malik sözlərdən təşkil olunur.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, Naxçıvanın dialekt və şivələrində qoşa sözlərin formalaşmasında leksik-semantik prinsip başlıca rol oynayır. Komponentlər ya sinonim, ya antonim, ya da ortaqlıq motivə malik sözlərlə ifadə olunur. Bu da qoşa sözləri oxşar konstruksiyalı digər vahidlərdən – yəni mürəkkəb sözlərdən fərqləndirir, çünki mürəkkəb sözlərin təşkili üçün tərkib hissələri arasında belə tematik ümumiliyin olması zəruri hal hesab olunmur. Digər tərəfdən, leksik-semantik prinsipə və onun konkret təzahür formalarına əsaslanaraq komponentlərindən birinin mənası müasir dildə anlaşılmayan qoşa sözlərin semantikasını da aydınlaşdırmaq mümkün olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M.İ. Azərbaycan dilində qoşa sözlər // Filoloji fakültənin əsərləri, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1988, s. 147-164.
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: 6 cildə, IV c., Bakı: Elm, 2011, 860 s.
3. Əhmədov B.B. Azərbaycan dili söz yaradıcılığında sadələşmə meyli. Şivə materialları əsasında: Dərs vəsaiti. Bakı: APİ-nin nəşriyyatı, 1990, 90 s.
4. Cəfərov S.Ə. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: ADU nəşriyyatı, 1960, 204 s.
5. Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1962, 144 s.
6. Əliyev İ.İ. “Divanü-lügət-it türk”də Azərbaycan türkcəsi sözləri. Naxçıvan: Nuh, 2016, 111 s.
7. Əlizadə M.S. Qoşa söz strukturunda alınma sözlər / Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. V beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: Mütərcim, 2014, s. 209-212.
8. Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüyü. I dizim, Ankara, 1991, 1183 s.

9. Kitabı-Dədə Qorqud / Tərtib, müqəddimə F.R.Zeynalov, S.Q.Əlizadə. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
10. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Maarif, 1988, 306 s.
11. Məmmədov İ.T. Azərbaycan dili semasiologiyasına giriş. Bakı: ADU nəşri, 1988, 85 s.
12. Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M., Adilov M.İ. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı: Maarif, 1979, 306 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ismayilzulfiyye@yahoo.com

Zulfiya Ismayil

INFLUENCE OF PAIRED WORDS USED IN NAKHCHIVAN DIALECTS AND ACCENTS ON THE DERIVATOLOGICAL PROCESS

The article considers paired words found in dialects and accents of Nakhchivan. During the study, it was found that lexical-semantic and morphonological methods play a central role in forming paired words. In paired words, the vowel in the first syllable of the first component is broad; in the second asemantic component, the same vowel is used in a narrow version. The first component, expressing the replacement of sounds, is semantic, and the second participates in the form of an asemantic word and is used as a new lexical unit. These or other questions are explained by the linguistic phenomena observed in the Nakhchivan living folk language. It has been found that paired words are more commonly used in colloquial speech than in written literature.

Keywords: *Nakhchivan, dialect, accent, language facts, double words.*

Зульфья Исмаил

ВЛИЯНИЕ ПАРНЫХ СЛОВ, УПОТРЕБЛЯЮЩИХСЯ В НАХЧЫВАНСКИХ ДИАЛЕКТАХ И ГОВОРАХ, НА ДЕРИВАТОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

В статье рассматриваются парные слова, встречающиеся в диалектах и говорах Нахчывана. Во время изучения было выяснено, что основную роль в образовании парных слов играют лексико-семантические и морфонологические способы. В парных словах гласный звук в первом слоге первого компонента бывает широким, во втором asemантическом компоненте тот же гласный используется в узком варианте. Первый компонент, выражающий замену звуков, является семантическим, а второй участвует в форме asemантического слова и используется как новая лексическая единица. Эти или другие вопросы поясняются языковыми явлениями, наблюдаемыми в Нахчыванском живом народном языке. Было установлено, парные слова чаще используются в разговорной речи, чем в письменной литературе.

Ключевые слова: *Нахчыван, диалект, говор, языковой факт, парные слова.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 18.01.2021
Son variant 22.02.2021